

ПРОДИВУС С. В.,
аспірантка кафедри конституційного
права
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.2.8>

ПРОПОРЦІЙНІСТЬ ЯК КОНСТИТУЦІЙНИЙ КРИТЕРІЙ ПРАВОМІРНОСТІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ: СТАН РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

У статті здійснено аналіз сучасного стану дослідження принципу пропорційності українськими науковцями. Аргументовано розуміння пропорційності як конституційного принципу в умовах відсутності прямого закріплення в тексті Основного Закону України. Визначено основні підходи до розуміння принципу пропорційності, його змісту та складових елементів у вітчизняній правовій доктрині. Узагальнено, що в правовій науці України в основному дотримуються трактування принципу пропорційності, яке відповідає його німецькій концепції, та виділяють три основні його елементи («підпринципи»): доречність (англ. – «adequacy», альтернативні терміни – належність, придатність), необхідність (англ. – «necessity») та пропорційність у вузькому розумінні (англ. – «proportionality stricto sensu, альтернативний термін – сумірність).

Проаналізовано та співставлено розуміння науковцями кожного з наведених понять, висвітлено ключові спільні та відмінні риси у доктринальних підходах. Досліджено особливості розуміння та застосування принципу пропорційності Європейським судом з прав людини та Конституційним Судом України, виокремлено основні недоліки та проблемні питання впровадження аналізованого принципу у практику органу конституційного судочинства.

Виокремлено аспекти принципу пропорційності, які є найменш дослідженими в правовій доктрині та потребують подальшого наукового розроблення: співвідношення принципу пропорційності з ідеєю верховенства права, концепцією правової держави, поняттям справедливості; уніфікація поняттєво-категорійного апарату, зокрема підходів до розуміння елементів принципу верховенства права.

Наголошено на необхідності подальшого аналізу практики Конституційного Суду України щодо застосування принципу пропорційності у справах, що стосуються обмеження конституційних прав та свобод. Враховуючи актуальність теми, дослідження може слугувати джерелом для подальших наукових розробок з питань пропорційності обмежень прав та свобод людини та громадянина.

Ключові слова: *пропорційність, права та свободи людини і громадянина, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, доречність обмеження, необхідність, пропорційність у вузькому розумінні, трискладовий тест.*

Prodyvus S. V. Proportionality as a constitutional criterion for the legality of restrictions on human rights and freedoms: the state of development of the problem in Ukrainian jurisprudence

The article analyzes the current state of research of the principle of proportionality by Ukrainian scholars. The author substantiates the understanding of proportionality as a constitutional principle in the absence of its direct enshrining in the text of the Constitution of Ukraine. The author identifies the main approaches to understanding the principle of proportionality, its content and constituent elements in the national legal doctrine. It is summarized that the legal science of Ukraine mainly adheres to the interpretation of the principle of proportionality which corresponds to its German concept, and three main elements (“sub-principles”) are distinguished – adequacy (appropriateness, suitability), necessity and proportionality in the narrow sense (proportionality *stricto sensu*).

The author analyzes and compares scholars' understanding of each of these concepts, and highlights the key common and distinctive features of doctrinal approaches. The author examines the peculiarities of understanding and application of the principle of proportionality by the European Court of Human Rights and the Constitutional Court of Ukraine, and highlights the main shortcomings and problematic issues of implementation of the analyzed principle in the practice of constitutional justice.

The author highlights the aspects of the principle of proportionality which are the least studied in legal doctrine and require further scientific elaboration: the correlation of the principle of proportionality with the idea of the rule of law, the concept of the law-governed state, and the concept of justice; unification of the conceptual and categorical apparatus, in particular, approaches to understanding the elements of the rule of law.

The author emphasizes the need for further analysis of the case law of the Constitutional Court of Ukraine on the application of the principle of proportionality in cases involving restrictions on constitutional rights and freedoms. Given the relevance of the topic, the study may serve as a source for further scientific developments on the issues of proportionality of restrictions on human and civil rights and freedoms.

Key words: *proportionality, human and civil rights and freedoms, restriction of constitutional rights and freedoms, appropriateness of restriction, necessity, proportionality in the narrow sense, three-step test.*

Вступ. Права і свободи людини і громадянина є фундаментальними цінностями, які покликана захищати та гарантувати держава, однак очевидно, що правова держава та демократичне суспільство не можуть існувати в умовах всюдозволеності та абсолютизації таких прав. В сучасних умовах політичної, соціальної, економічної нестабільності значної ваги набувають питання дотримання балансу між публічними та приватними інтересами, питання допустимих меж обмеження прав та свобод людини, оскільки свавільне втручання в такі права та свободи, їх необґрунтоване обмеження призводить до хаосу, дисбалансу в суспільстві, недотримання справедливості та порушення принципу верховенства права.

Важливість обраної теми підтверджується значною кількістю наукових праць, що стосуються принципу пропорційності та обмежень прав та свобод людини. Так, питання пропорційності досліджували вітчизняні науковці: у конституційному праві – С. П. Головатий, Ю. О. Євтошук, М. І. Козюбра, С. П. Рабінович; у теорії держави і права – С. П. Погребняк, П. М. Рабінович, М. В. Савчин, Т. М. Фуфалько; у адміністративному праві – Я. О. Берназюк, А. А. Грінь, М. М. Лученко.

Постановка завдання. Не применшуючи значимості проаналізованих наукових розробок, варто зазначити, що сьогодні дослідження принципу пропорційності в загальній теорії права загалом досить фрагментарні. Вітчизняні науковці вивчають його здебільшого

в контексті інших комплексних питань (верховенства права, правової держави, захисту прав людини та ін.). Окремі «точкові» дослідження здійснюються в межах окремих галузей права, зокрема, конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального права, а також порівняльного правознавства. З урахуванням цього **метою статті** є системна характеристика сучасного стану розробки в українському правознавстві питання пропорційності обмеження права на свободу пересування та виокремлення загальнотеоретичних та конституційно-правових проблем, які потребують подальшого вивчення.

Результати дослідження. Попри те, що принцип пропорційності прямо не закріплений у Конституції України, однак зі змісту її положень вбачається, що більшість прав і свобод людини не є абсолютними. Стаття 64 Основного Закону нашої держави нашої держави передбачає, що права і свободи людини не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених самою Конституцією. Принцип пропорційності втілено в її Розділі II, який регламентує права, свободи та обов'язки людини і громадянина. Зокрема, передбачено, які з конституційних прав можуть підлягати обмеженням та закріплено, що такі обмеження допускаються лише тією мірою, якою це необхідно для досягнення конституційно визначених суспільно значимих цілей (наприклад з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для врятування життя людей та майна, в інтересах національної безпеки, при потребі запобігати злочинів чи його перепинити і т.д.). Понад це, Конституційний Суд України у своїх актах неодноразово зазначав, що: «одним із елементів верховенства права є принцип пропорційності, який у сфері соціального захисту означає, зокрема, що заходи, передбачені в нормативно-правових актах, повинні спрямовуватися на досягнення легітимної мети та мають бути співмірними з нею» [1]. У рішеннях КСУ підтверджується, що принцип пропорційності є складовою принципу верховенства права, пропорційність співвідноситься із категорією справедливості, критеріями правомірності обмежень прав людини, та напрацьовується практика застосування цього принципу.

Необхідність постійного звернення до останнього впливає також і з міжнародно-правових зобов'язань України. Ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, Україна зобов'язалась застосовувати Конвенцію і практику Європейського суду з прав людини як джерело права. Своєю чергою, принцип пропорційності є неодмінною складовою практики ЄСПЛ. Тому європейські правозахисні стандарти та розуміння принципу верховенства права, що просувається ЄСПЛ, повинні неодмінно враховуватися Україною.

Таким чином, принцип пропорційності є невід'ємною складовою правової системи України, з огляду на що його слід розглядати його як елемент принципу верховенства права, конституційний принцип правомірного обмеження прав та свобод людини та громадянина та одну з міжнародно-правових засад-критеріїв правомірності такого обмеження.

Усі проаналізовані дослідження принципу пропорційності можуть бути об'єднані в кілька груп.

Загальнотеоретичні аспекти аналізу проблематики принципу пропорційності.

С. П. Погребняк розглядає принцип пропорційності як один з найважливіших елементів основоположного принципу права – верховенства права. Науковець досліджує походження принципу пропорційності, його структуру та зміст тесту на пропорційність. Дослідник визначає принцип пропорційності так: «основоположний принцип права, спрямований на забезпечення у правовому регулюванні розумного балансу приватних і публічних інтересів, відповідно до якого цілі обмежень прав повинні бути істотними, а засоби їх досягнення – обґрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чий права обмежуються» [2, с. 42].

С. П. Рабінович та О. З. Панкевич зверталися до принципу пропорційності у зв'язку із засадами верховенства права і недискримінації, оскільки, на думку цих науковців, під час застосування вимог верховенства права неодмінно відбувається процес балансування значимостей різних соціальних благ для тих чи інших суб'єктів, а саме – для задоволення потреб та інтересів останніх, також висвітлювали проблему зв'язків принципів рівності та пропорційності [3, с. 18].

Т. М. Фуфалько вивчала питання місця принципу пропорційності в системі принципів права, його зв'язок з принципами справедливості, рівності, свободи, гуманізму. Зокрема, авторка зазначає, що принцип пропорційності створює умови для реалізації цих засад у суспільстві. Також науковця стверджує, що принцип пропорційності має безпосередній зв'язок з принципом рівності, оскільки передбачає збалансоване застосування юридичних засобів залежно від статусу суб'єктів та особливостей ситуації. Цікавою видається позиція щодо співвідношення принципу гуманізму та принципу пропорційності, зокрема, авторка стверджує, що вони мають безпосередній зв'язок, оскільки принцип пропорційності сприяє блокуванню аморального підходу «мета виправдовує засоби» [4].

С. В. Шевченко аналізує співвідношення принципу пропорційності з іншими ідеями, концепціями та принципами (верховенства права, справедливості, правової держави). Науковиця також виділяє причини плюралізму підходів до тлумачення поняття принципу пропорційності, аналізує підходи до визначення змісту принципу пропорційності, або ж його елементів (субпринципів) [5].

Нормативний зміст та елементи принципу пропорційності. С. П. Погребняк, дотримуючись позицій, викладених у рішеннях ЄСПЛ та зарубіжній науковій доктрині, розглядає принцип пропорційності у широкому та вузькому розумінні. Автор вказує, що усюди, де вводиться тест на пропорційність, він має одну і ту ж основну двоетапну структуру. На першому етапі слід встановити, що владними діями виявилось обмежене певне право. На другому етапі влада повинна показати, що вона переслідувала певну легітимну мету і що обмеження було пропорційне цій меті. Тест на пропорційність включає в себе три критерії: доречність, необхідність, пропорційність у вузькому сенсі [6].

М. В. Савчин, ґрунтуючись на підходах зарубіжних вчених Р. Алексі та О. Пфферсмана, інтерпретує принцип пропорційності у двох аспектах: у широкому розумінні – як трискладовий тест, згідно з яким запровадження обмежень прав людини має здійснюватися на основі закону, бути необхідними у демократичному суспільстві, заходи мають відповідати легітимній меті; у вузькому розумінні – як балансування між цінностями, зокрема між правами людини та національною безпекою, правами конкретного індивіда та правами інших осіб тощо [7, с. 116–117].

С. П. Рабінович, поділяючи погляди С. П. Погребняка, також виділяє вимоги, які складають зміст принципу пропорційності, у «широкому» розумінні: 1) вимога «передбаченості законом»; 2) вимога «легітимної мети»; 3) пропорційність у вузькому сенсі, а саме: а) зміст рішень (дій), яким обмежуються права особи. Йдеться про принципову придатність прийнятих/вчинених рішень (дій) для досягнення саме поставленої мети; б) обсяг обмеження прав особи повинен відповідати конкретним обставинам справи. Характерною особливістю позиції цього дослідника є використання понять змісту і обсягу для характеристики обмежень прав людини [8, с. 59–60].

Т. М. Фуфалько, розглядаючи зміст принципу пропорційності у вузькому сенсі, вважає, що: «принцип пропорційності включає такі вимоги: *можливість, необхідність, доцільність та мінімальність державно-правового впливу* [9, с. 65–66].

Ю. О. Євтошук, дотримуючись німецької концепції принципу пропорційності виділяє три вимоги принципу пропорційності: придатність, необхідність, сумірність у вузькому розумінні, при цьому науковиця виділяє складові елементи (субпринципи) кожної з цих вимог [10].

С. В. Шевченко зазначає, що існують суперечності в підходах до визначення змісту принципу пропорційності, або ж його елементів. Незважаючи на те, що науковці одностайні в тому, що принцип пропорційності, розглядуваний у вузькому розумінні, має три складові частини, однак кожен автор дає їм свої назви – «придатність», «доречність», «обов'язковість», «необхідність», «співмірність», «адекватність». Відповідно, існує потреба уніфікації застосовної термінології (табл. 1) [5].

Таблиця 1

Складові елементи алгоритму принципу пропорційності в українській юридичній доктрині			
Автор	доречність	необхідність	пропорційність у вузькому сенсі (балансування)
С. П. Потребняк	засіб, призначений для досягнення мети влади, повинен <i>підходити</i> для досягнення цієї мети	з усіх підходящих має бути обрано той засіб, який у <i>найменшій мірі обмежує</i> право приватної особи	<i>збиток</i> приватній особі від обмеження її права повинен <i>бути пропорційний вимогам</i> уряду щодо досягнення поставленої мети
	доречність	необхідність	пропорційність у вузькому розумінні
К. О. Трихліб	<i>відповідність</i> засобу, призначеному для досягнення мети, такій <i>мети</i> (неможливість застосування заборонених засобів, наприклад, катувань; оцінка легтимності мети застосування засобу, яка має випливати з конституції і законів; належна <i>обґрунтованість</i> відповідного засобу та його <i>необхідність</i> для досягнення мети)	застосування саме такого засобу, який <i>найменше обмежує</i> право приватної особи	<i>пропорційність шкоди</i> , завданої особі в результаті обмеження її права <i>та вимогам</i> від досягнення поставленої мети – <i>принцип балансування</i>
Ю. О. Євтушук	придатність заходів насамперед має <i>бути придатним</i> для досягнення поставленої мети	необхідність публічна влада має обирати серед декількох придатних заходів саме той, який <i>найменше впливає</i> на окрему особу та на загал	сумірність у вузькому сенсі захід не повинен здійснюватися, якщо очікувані у зв'язку із ним <i>негативні наслідки виходять за межі прийнятності у порівнянні з очікуваним успіхом</i>
Г. М. Фуфалько	можливість	«необхідність»	доцільність
	<i>реальність досягнення</i> поставленої мети саме цими обраними засобами	аналіз можливих альтернатив та вибір тієї, що є <i>найбільш підходящою</i> у конкретному випадку. Також необхідність означає, що, коли певні засоби передбачають обмеження прав, свобод та законних інтересів суб'єктів права, необхідно визначити, чи справді <i>необхідним та неминучим</i> є таке обмеження чи втручання.	перевірка ефективності обраних засобів, доведення їх <i>відповідності обраній меті</i> . Перевірка доцільності будь-якого засобу вимагає врахування, з одного боку, розміру та інтенсивності втручання в основне право, і з другого – значимості мети.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що у вітчизняній правовій науці в основному дотримуються розуміння принципу пропорційності, яке відповідає німецькій концепції цього принципу, та виділяють три основні його елементи («підпринципи»): *доречність* (англ. – «adequacy», альтернативні терміни – належність, придатність), *необхідність* (англ. – «necessity») та *пропорційність у вузькому розумінні* (англ. – «proportionality stricto sensu», альтернативний термін – сумірність). Різноманіття термінів для позначення цих елементів зумовлене насамперед особливостями перекладу, однак змістовне наповнення цих термінів збігається. Водночас, варто зазначити, що, наприклад Т. М. Фуфалько, виокремлює чотири елементи (можливість, необхідність, мінімальність державного-правового впливу), які за назвою та змістовним наповненням дещо відрізняються від аналізованих позицій інших авторів. Видається, що такий підхід є не зовсім виправданим з точки зору загальноприйнятого розуміння елементів принципу пропорційності. Також варто звернути увагу, що відрізняється розуміння елементу «доречність» у підході К. О. Трихліб, оскільки дослідниця включає до цього елементу також обґрунтованість відповідного засобу та його необхідність для досягнення мети, що надалі становлять окремі елементи.

Розуміння та застосування принципу пропорційності у практиці Європейського суду з прав людини.

Незважаючи на те, що принцип пропорційності текстуально не закріплено у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – «Конвенція»), він часто використовується в практиці Європейського суду з прав людини (далі – «ЄСПЛ» або «Суд»). У справі «**Handyside v. the United Kingdom**» (1976), що стосувалася обмеження свободи вираження поглядів, Суд вперше сформулював доктрину дискреційних повноважень органів державної влади, та у цьому аспекті вдався до застосування принципу пропорційності. У рішенні Суд наголошує, що «національна свобода розсуду йде пліч-о-пліч з європейським наглядом. Такий нагляд стосується як мети оскаржуваного заходу, так і його «необхідності». Суд вказує, що «кожна «формальність», «умова», «обмеження» або «покарання», що накладаються в цій сфері, повинні бути пропорційними законній меті, що переслідується. «Суд з'ясовує, чи сприяли «обмеження» або «покарання» «захисту моралі», що робить їх «необхідними» в «демократичному суспільстві». Суд повинен вирішити на основі різних даних, наявних у нього, чи є причини, наведені національними органами влади для виправдання фактичних заходів «втручання», які вони вживають, доречними і достатніми відповідно до пункту 2 статті 10» [11].

Надалі у справі «**The Sunday Times v. the United Kingdom**» (1979), у якій також розглядалось питання обмеження свободи вираження поглядів, Суд вказав, що «будь-яке обмеження прав і свобод, що допускається згідно з Конвенцією, є виправданим і правомірним тільки в тому випадку, якщо воно було «передбачено законом»; переслідувало легітимну мету, зазначену в Конвенції; було «необхідним у демократичному суспільстві» для досягнення поставленої мети; було пропорційним переслідуваній меті». Встановлюючи наявність втручання у свободу вираження поглядів, Суд наголосив, що необхідно почергово проаналізувати дотримання вищевказаних вимог [12].

У вітчизняній правовій науці значна кількість науковців вивчали практику ЄСПЛ з питань застосування принципу пропорційності, зокрема, у галузі адміністративного права – Я. О. Берназюк, в загальній теорії держави і права – С. П. Погребняк, К. О. Трихліб, в галузі цивільного права – В. А. Кройтор, С. С. Осадчук.

Варто зазначити, що С. П. Погребняк на основі практики ЄСПЛ виокремлює та деталізує вимоги, що складають зміст принципу пропорційності. Серед них він виділяє наступні: 1) мета встановлення певних правових обмежень повинна бути легітимною й істотною; 2) закон, яким запроваджуються певні обмеження, повинен давати змогу визначити мету їх встановлення; 3) обмеження, що переслідують істотну мету, мають бути *об'єктивно виправданими, обґрунтованими – тобто розмірними* (при цьому науковець вважає, що окремим випадком необґрунтованості обмежень є положення нормативно-правових актів, що покладають обов'язки, які неможливо виконати); 4) якщо існують менш обтяжливі шляхи

досягнення цих цілей, вони мають бути використані; 5) розмір (обсяг) самого публічно-правового обмеження має бути диференційований залежно від конкретних обставин. Науковець вважає, що шляхом дотримання перелічених вище вимог під час введення обмежень забезпечується розумний баланс інтересів. Також автор акцентує увагу на правилі, виробленому ЄСПЛ згідно з яким сутність змісту основного права в жодному разі не може бути порушена. Так, ЄСПЛ неодноразово наголошував на тому, що обмеження прав і свобод людини і громадянина визнаються допустимими, якщо вони здійснені згідно з чинним законодавством і відповідають правилу «збереження основного змісту прав і свобод» [6].

Так, наприклад, Я. О. Берназюк вважає, що одним з важливих критеріїв дотримання принципу пропорційності є те, що втручання суб'єкта владних повноважень у приватне право особи є виправданим лише за умови, коли це є *надзвичайно* необхідним для захисту суспільних (публічних) інтересів [13].

К. О. Трихліб звертає увагу на те, що перевірка пропорційності передбачає порівняння інтенсивності втручання з метою, яка переслідується, при цьому беруться до уваги правові і *моральні* цінності суспільства, зважуються права, інтереси і цілі сторін. Також науковиця стверджує, що ЄСПЛ оцінює такі фактори, як важливість конкуруючих інтересів; об'єктивність даного обмеження; наявність консенсусу між державами-членами Ради Європи щодо розглядуваного питання [14, с. 9].

Варто зазначити, що українські науковці погоджуються із підходами ЄСПЛ щодо розуміння та застосування принципу пропорційності. У своїх наукових розробках вони детально аналізують практику Суду, здійснюють її узагальнення, формулюють рекомендації для більш ефективного застосування розглядуваного принципу у вітчизняній практиці.

Принцип пропорційності у практиці Конституційного Суду України.

Зазначене питання було предметом аналізу таких науковців як І. Е. Берестова, Я. О. Берназюк (в розрізі питання захисту суспільного (публічного) як критерію обмеження конституційних прав та свобод особи у практиці КСУ), Ю. О. Євтошук, О. З. Панкевич, С. П. Погребняк, С. П. Рабінович (в контексті проблем, пов'язаних із застосуванням принципу пропорційності в конституційному правосудді України).

Так, зокрема, С. П. Погребняк досліджував питання, пов'язані із застосуванням принципу пропорційності Конституційним Судом України, зокрема, аналізуючи кожен з основних вимог, що складають зміст принципу пропорційності та співставляючи підходи КСУ до їх тлумачення та розуміння із підходами Європейського суду з прав людини. Автор зазначає, що незважаючи на відсутність прямого закріплення принципу пропорційності в Конституції України, він був сприйнятий національною правовою системою, що підтверджується практикою Конституційного Суду України (в актах Суду є прямі та непрямі посилання на цей принцип). Як видається, на основі проведеного науковцем аналізу, в основному Конституційний Суд України дотримується розуміння та підходів до застосування принципу пропорційності, які використовує ЄСПЛ (зокрема, щодо мети встановлення обмежень, заборони надмірності застосованих заходів, збереження основного змісту прав і свобод) [6].

Найбільш ґрунтовна розвідка з цього питання виконана Ю. О. Євтошук, якою проаналізовано практику застосування КСУ принципу пропорційності, виявлено недоліки у практиці вітчизняного конституційного судочинства. Зокрема, авторка виділяє такі проблеми, пов'язані із застосуванням принципу пропорційності Конституційним Судом України: не завжди повною мірою досліджено виконання усіх вимог принципу пропорційності; немає послідовної, єдиної техніки застосування тесту на пропорційність при розгляді оспорюваних положень, зокрема тих, що нечіткі з юридичного погляду (в подібних правових ситуаціях Конституційний Суд України веде себе по-різному – може усунути нечіткість законодавчого регулювання шляхом офіційного тлумачення, користуючись принципом пропорційності, може її визнати неконституційною). Однак, при цьому зазначається, що Конституційний Суд України на основі принципу пропорційності формулює свої правові позиції щодо розуміння вимог цього принципу з урахуванням міжнародних стандартів у сфері прав людини [15].

С. П. Рабінович та О. З. Панкевич, висвітлюючи проблеми застосування принципу рівності у практиці Конституційного Суду України, зробили висновок, що без застосування тесту на пропорційність оцінка конституційності законодавчих актів на предмет дотримання у них засад рівності й недискримінації видається неможливою. Контроль за конституційністю встановлених у таких актах обмежень прав людини неодмінно охоплює перевірку дотримання при цьому засади пропорційності, а отже, прямо чи опосередковано – також і засади правової рівності [16].

Варто зазначити, що аналізовані роботи стосуються практики Конституційного Суду України за період до 2015 року. Водночас справедливо додати, що за період 2016–2023 років в актах КСУ спостерігається тенденція до більш послідовного та детального аналізу цілей, підстав встановлення певних законодавчих обмежень, їх необхідності, доречності та пропорційності у вузькому розумінні. У практиці Конституційного Суду України за 2016–2020 роки можна прослідкувати підходи до застосування принципу пропорційності, які відповідають доктринальним напрацюванням, міжнародно-правовим актам та практиці ЄСПЛ (наприклад, Рішення КСУ від 6 червня 2019 року № 3-р/2019, Рішення від 17 березня 2020 року № 5-р/2020). Більше того, запровадження інституту конституційної скарги дало поштовх для активного застосування принципу пропорційності при проведенні аналізу правомірності втручання держави у гарантовані Конституцією права та свободи людини. Однак, досі не вироблено єдиної методології застосування принципу пропорційності, не сформована єдина та послідовна схема, алгоритм перевірки законодавчих положень на пропорційність як невід’ємний змістовий аспект їх конституційності.

Висновки. Обмеження прав і свобод людини є невід’ємною характеристикою будь-якої сучасної держави, однак такі обмеження повинні здійснюватися виключно на підставі закону, відповідати легітимній меті та бути необхідними у демократичному суспільстві. Лише у такому разі можна говорити про дотримання верховенства права, невід’ємним елементом якого є пропорційність.

Аналіз позицій вітчизняних науковців демонструє плюралізм підходів до розуміння поняття та змісту принципу пропорційності. Узагальнивши різні погляди, можна стверджувати, що принцип пропорційності у конституційному праві – це фундаментальний принцип права, елемент принципу верховенства права, покликаний забезпечувати розумний і справедливий баланс між заходами державного втручання та конституційними правами і свободами людини, який водночас слугує інструментом для визначення правомірності обмежень цих прав.

Відмінності підходів до розуміння поняття та змісту принципу пропорційності в доктрині зумовлені багатогранністю цього поняття.

Аналіз позицій вітчизняних науковців щодо розуміння змісту принципу пропорційності демонструє, що здебільшого вони дотримуються німецької концепції розуміння принципу пропорційності та виділяють три складові елементи цього принципу: доречність, необхідність та пропорційність у вузькому розумінні. *Доречність* передбачає, що обмежувальний захід повинен бути придатний, тобто підходити для досягнення поставленої мети. *Необхідність* передбачає, що з усіх придатних заходів обраний повинен бути той, що найменше обтяжує, найменше обмежує, найменше впливає на права особи. *Пропорційність у вузькому розумінні* передбачає, що завдана шкода, негативні наслідки повинні бути пропорційні вигоді від досягнення поставленої мети (принцип балансування). Такого підходу дотримується більшість вчених, вони вкладають однаковий зміст у складові елементи принципу пропорційності, хоча назви цих елементів відрізняються, що зумовлено в основному особливостями перекладу зарубіжної літератури. Вітчизняні науковці виокремлюють критерій «придатності» як складовий елемент (критерій, субпринцип) принципу пропорційності. Такий елемент прямо не простежується в практиці ЄСПЛ та КСУ, однак відповідає доктринальним підходам у зарубіжній літературі та прослідковується в практиці судових органів. Авторською специфікою відрізняється підхід Т.М.Фуфалько, оскільки виділено

чотири елементи принципу пропорційності три з яких за змістом відповідають іншим уже зазначеним вище, однак критерій необхідності наділений іншим значенням – аналіз можливих альтернатив та вибір тієї, що є найбільш підходящою у конкретному випадку. Такий підхід видається не зовсім виправданим з точки зору загальноприйнятого розуміння елементів принципу пропорційності.

На підставі проведеного дослідження вважаємо, що подальших розробок потребують такі питання: співвідношення принципу пропорційності з ідеєю верховенства права, концепцією правової держави, поняттям справедливості; уніфікація поняттєво-категорійного апарату, зокрема підходів до розуміння елементів принципу верховенства права. Одним з фундаментальних і малодосліджених питань є аналіз практики Конституційного Суду з прав людини на предмет застосування принципу пропорційності у рішеннях, що стосуються обмежень прав та свобод людини після 2015 року.

Список використаних джерел:

1. Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012. *Офіційний вісник України*. 2012. № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text>
2. Погребняк С. Принцип пропорційності як загальний принцип права. *Право України*. 2017. № 7. С. 39–45.
3. Рабінович П. М., Рабінович С. П., Панкевич О. З. Пошук верховенства права як балансування соціальних інтересів. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. т. 29. №3. С. 15–35.
4. Фуфалько Т. М. Місце принципу пропорційності в системі принципів права. *Право і Безпека*. 2012. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2012_1_12.
5. Шевченко С. В. Принцип пропорційності у вітчизняній доктрині права: дискусійні та малодосліджені аспекти. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія : *Юридичні науки*. 2019. т. 30(69). № 1. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_law_2019_30\(69\)_1_20](http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_law_2019_30(69)_1_20).
6. Погребняк С.П. Принцип пропорційності в українській юридичній практиці та практиці ЄСПЛ. *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини*: зб.наук.ст. Міжнар.наук.-пркт.конф. 15 вересня 2012 р. Одеса: Фенікс, 2012. С.294-310.
7. Савчин М.В. Порівняльне конституційне право: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 328 с.
8. Рабінович С. П. Забезпечення прав і свобод людини і громадянина в діяльності органів місцевого самоврядування в Україні: конспект лекцій. Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка. Львів : Малий видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка. 2015. 184 с.
9. Фуфалько Т. М. Поняття та зміст принципу пропорційності, його проявів основних правових формах діяльності держави. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 2. URL: http://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsv/02_2011/11ftmfdd.pdf.
10. Євтошук Ю. О. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права : дис... канд. юр. наук : 12.00.01. Київ, 2015. 214 с.
11. Рішення Європейського суду з прав людини від 7 грудня 1976 року у справі «Handyside v. the United Kingdom» (Application no. 5493/72). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-57499&filename=001->
12. Рішення Європейського суду з прав людини від 26 квітня 1979 року у справі «The Sunday Times v. United Kingdom» (Application no.6538/74). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-94270&filename=CASE%20OF%20THE%20SUNDAY%20TIMES%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM%20\(No.%201\)%20-%20\[Russian%20Translation\].pdf](https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-94270&filename=CASE%20OF%20THE%20SUNDAY%20TIMES%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM%20(No.%201)%20-%20[Russian%20Translation].pdf).

13. Берназюк, Я. О. Принцип пропорційності у практиці Європейського суду з прав людини. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2021. № 6(18). URL: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6\(18\)-197-214](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6(18)-197-214)
14. Трихліб К. О. Принцип пропорційності у практиці Європейського суду з прав людини. *Юридична осінь 2017 року: зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників всеукр. наук. конф. молодих вчених та студентів*. Харків: Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14947/1/Trykhlub_5-9.pdf.
15. Євтошук Ю. О. Принцип пропорційності у практиці Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. № 1/2011. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vksu_2011_1_15.pdf
16. Рабінович С.П. Принцип рівності прав людини у практиці Конституційного Суду України: проблеми методики застосування. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 5. С. 97–111.
17. Рішення Конституційного Суду України від 06 червня 2019 року № 3-р/2019. *Офіційний вісник України*. 2019. № 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-19#Text>
18. Рішення Конституційного Суду України від 17 березня 2020 року № 5-р/2020. *Офіційний вісник України*. 2020. № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-20#Text>

